

RICHARD MARSINA

A mai Szlovákia területén lévő városok tipológiájáról és kategóriáiról a 14. század közepéig

A középkorban a mai Szlovákia területén viszonylag nagyszámú városias jellegű település volt. Éppúgy, mint ma, a múltban is nagy különbségek voltak az egyes települések között, például abban, hogy hivatalosan milyen kritériumok szerint ítélték meg a települések városias jellegét. Egyformán „város” megnevezést használtak minden településre, amelynek centrális elhelyezkedése volt egy kisebb vagy nagyobb régión belül. Mivel a középkor végén és még nagyobb számban a késő feudalizmus idejében „városból” még több volt, mint hivatalosan ma, történelmi nézőpontból szemlélve nem minden „város” volt város, bár bizonyos mutatók illetve gyakorlat megengedte, hogy azokat városnak tartsák. Csak a városok múltjából megmaradt források részletes vizsgálata és azok tágabb összefüggésbe helyezése után dönthetjük el a kérdést, vajon milyen „városról” van szó konkrétan.

Abban az esetben, ha megkíséreljük megállapítani, hogy melyik kategóriába tartozik, vagyis, hogy a vizsgált város a városias jelleg milyen fokát érte el, követnünk kell bizonyos tipologizált mutatókat. Ezek az alábbiak lehetnek: 1. a település megnevezése latinul és a nemzeti nyelveken; 2. a városi jog megszerzése, annak *exemptio* és autonómia (igazgatási, bírósági) jellege; 3. a városi önkormányzat megszervezése és annak kompetenciája, hivatalos szervei, száma és mennyisége, tagjai kinevezésének vagy választásának a módja; 4. a város lakosságának gazdasági tevékenysége (piac, kereskedelem, kézművesség és ipar); 5. a város topográfiai képe (alaprajz, terület, erődtípus és a közös épületek); 6. a város viszonya urához, esetleg a város birtokosa megbízottjainak beleszólása a település életébe.¹

Viszonylag egyszerű a város jogi kategóriájának a megállapítása, ha fennmaradtak a források. Itt egy történelmi kategorizációról van szó. A 13. század második harmadától a város jogi helyzetéből kell kiindulni, de figyelembe kell venni a város gazdaságának szerkezetét és gazdasági súlyát is. A város kategóriájának megállapításakor abból a helyzetből kell kiindulni, amikor a városias település jogi szempontból önálló (autonóm) intézménnyé vált, valamint figyelemmel kell lenni további gazdasági és jogi fejlődésére.

Ahhoz, hogy a megfelelő kategóriába tudjunk besorolni egy adott várost, részletesen meg kell vizsgálnunk egész fejlődését. Egy-egy város gazdasági és jogi helyzete két-háromszáz éves története alatt a középkorban és öt-hatszáz éves története során az egész feudalizmus alatt állandóan fejlődött, és olyan mértékben megváltozhatott, hogy a várost más kategóriába kell helyezni, vagy legalábbis a korábbi kategória határára kerül. Ez főleg a kisebb városokra, mezővárosokra vonatkozik, amikor nem is annyira a közvetlen gazdasági

¹ Részletesebben: Stoob, H.: *Forschungen zum Städtewesen in Europa I.* Köln–Wien, 1970, 115–116.; Gilissen, J.: *Les institutions administratives et judiciaires des villes.* In: *La ville I.* Bruxelles, 1955. 5–26.

átalakulás játszik döntő szerepet, hanem inkább a gazdaságon kívüli kényszer, mivel a várost – többnyire új – földesura átmenetileg vagy tartósan más jogi kategóriába vagy alkategóriába juttatta. Kivételes esetben fordult csak elő, hogy valamelyik nagyobb város kerüljön át másik csoportba.

A városok típusának megállapításakor abból kell kiindulni, hogy a lakosság körében milyen foglalkozás a legjellemzőbb. J. Janáček a *Csehországi városok történetéről a 16. században* című munkájában a gazdasági mutatók alapján igyekezett megállapítani a városok típusát, miközben pontosított és korrigált néhány addigi nézetet.²

A szlovákiai historiográfiában eddig csak egy kísérletet tettek a városok kategorizációjára országos szinten, mégpedig a késői feudalizmus időszakára vonatkozóan.³ A korai feudalizmus – a középkor – korszakában a források részletes vizsgálata alapján Liptó és Túróc megyékben határozták meg a mezővárosok és kisvárosok városias jellegének fokozatait.⁴ Ez a terület azonban a mai Szlovákia területén a kevésbé urbanizált vidékek közé tartozott, és az egész feudalizmus ideje alatt az említett térségben nem létezett országos szempontból jelentős város.

A mai Szlovákia területén a középkor folyamán, azaz 1526-ig a városiasodás történetében három korszakot különböztetünk meg: 1. a régi típusú városok korszaka, amelyek igazgatási és gazdasági központok voltak a 9. századtól a 13. század első harmadáig; 2. a meghatározó, jelentős kiváltságos városok kialakulása, ami az 1230 (1238) – 1330 (1328) közötti évekhez köthető; 3. a harmadik korszakban, 1330 (1328) – 1526 között túlnyomórészt mezővárosok és kisvárosok jöttek létre. Ez alkalommal részletesebben csak a fentebb említett első két korszakkal foglalkozunk, miközben a hangsúlyt azon mutatók meghatározására és megértésére kívánjuk fordítani, amelyek hozzájárulnak a kategóriák és típusok tisztázásához. Célunk az itt feltüntetett periodizáció jogosultságának bizonyítása.⁵

A mai Szlovákia területén lévő városok kialakulásának legkorábbi korszaka (9. század – 1230)

A mai Szlovákia területén a városok az átalakulás előtti korszakban,⁶ azaz a 13. század második harmada előtt csak közigazgatási és gazdasági központok voltak. Lakói nem alkottak városi közösséget (kommunát), jöggilag sem voltak előnyösebb helyzetben a többi lakoshoz viszonyítva. Ezen városok egyes lakóinak esetleges jogi kiváltságai a földesúrral szembeni

² Janáček, J.: *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*. Praha, 1961. 184–214.

³ Špiesz, A.: *O kritériách mestskosti na Slovensku v období neskorého feudalizmu*. Historický časopis, 20. (1972) 503–524.

⁴ Bartl, J.: *K vývoju miest a mestečiek Liptova v stredoveku*. Liptov, 8. (1985) 45–68.

⁵ „A mai Szlovákia területén lévő városok fejlődéséhez a 15. századig” (Historický časopis, 21. (1973) 337–367.) című tanulmányban (1526-ig, kibővítve: *Pour l'histoire des villes en Slovaquie au moyen âge*. Studia historica Slovaca, 8. [1975] 21–72.) a mai Szlovákia területén lévő városok kronológiailag kijelölt fejlődéséről van szó, miközben az általános történelmi fejlődését vizsgáljuk. Az itt kijelölt periodizációs határok a városok általános kialakulásának analiziséből adódnak. Az összes epiteton, amelyik a nagyságot (kicsi, nagy, kisebb ...) és a minőséget (jelentős, kevésbé jelentős, legjelentősebb ...) sejteti, a hazai viszonyokkal összehasonlítva használatos, nem abszolút vagy szélesebb közép-európai értelemben.

⁶ Elsőként így nevezte el a kialakuló (autonóm) városi közösségeket Gieysztor, A.: *Geneza miast polskich i ich dzieje do końca 15 wieku*. In: *Miasta polskie w tysiącleciu I*. Wrocław, 1965. A városreformok kezdeteiről Közép-Európában lásd: Wędzki, A.: *Początki reformy miejskiej w śródkowej Europie do połowy 13 wieku*. Warszawa–Poznań, 1974. Az ő periodizációja pontosítást igényel, amit csak a fennmaradt források részletes analizisével lehet elvégezni.

személyes szolgáltatásokat és illetményeket érintették, és átmeneti jellegűek voltak. Az erre a korszakra vonatkozó fennmaradt forrásokban létezik néhány támpont, melyekből arra következtethetünk, hogy némely akkori városban a 12. és 13. század fordulóján kezdődött meg a városok új típusának kialakulása, amely később, a 13. század második harmadától fokozatosan nálunk is teljes mértékben előtérbe került.

Ebben a korszakban a legnagyobb és legfontosabb város a mai Szlovákia területén kétségkívül Nyitra volt. Ez volt az egyetlen püspökségi székhely. Valószínűleg már a 10. századtól azonban távolabb feküdt a fő nemzetközi útvonaltól. Nyitrán a rendszeres vásárok tartása már a 12. századtól bizonyítható, és nagy valószínűséggel ezt feltételezhetjük már a 11. század elejétől.⁷ Feltételezhető, hogy Nyitrán a tatárjárás idején a városi közösség (kom-muna) legalább csíra formájában már létezett.⁸ Kérdéses azonban, hogy kezdeteit tehetjük-e az 1230-as évek előtti korszakba.

Pozsony a 11. században jelentős magyarországi határerődítmény volt a Duna mentén. Legkésőbb a 12. század elején itt volt a székhelye az úgynevezett nagyobb prépostságnak.⁹ A 12. század közepétől bizonyítható, hogy rendszeres vásárokat tartottak itt. Az 1165-ben említett „*suburbium*”-ok a várhoz tartozó területek lakosságát jelentették. A váralján élő nem egy lakos felmentése a várral szembeni kötelezettsége alól sokkal inkább azt jelzi, hogy őket a kiváltságos rétegbe (nemesség) emelték, mintsem valamiféle városi közösség létrejöttének a kezdetét. A prépostság (templom nélkül) III. Ince pápa beleegyezésével már a 13. század elején a várból a vár alatti településre költözött, amelynek fejlettségét illetően meg kellett felelnie ennek a feladatnak. Nem egészen másfél évtizeddel később Pozsony váralját az egyik pápai levélben *burgusként* említik.¹⁰ Valószínűleg legkésőbb a 13. század elejétől feltételezhetjük, hogy kialakulóban volt a városi közösség kezdetleges formája. A kiváltságokkal bíró városi közösség kialakulása még az itteni viszonyok mellett is csak később következett be,¹¹ ugyanis a királyi politika a várost valószínűleg elsősorban katonai erődítményként tartotta számon, melyet közvetlenül az államhatalmi apparátus igazgatása alatt kellett megtartani.

Nagyszombat fontos nemzetközi, az úgynevezett cseh–magyar út mellett feküdt. A város legrégebbi, írásos formában fennmaradt megnevezése a 13. század elejéről Szombat,¹² amiből arra következtethetünk, hogy a rendszeres heti vásárokat szombati napokon tartották. Később, a kiváltságokkal rendelkező város kialakulása után – latinul már a 13. század első felében, majd németül és szlovákul is – a Trnava (Nagyszombat) megnevezés terjedt el.¹³ Ebből viszont azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Szombat mellett létezett egy régebbi szlovák település is, és csak ezek határainak összekapcsolódásával jött létre a kiváltságokkal rendelkező Trnava (Nagyszombat). A viszonylag nagy bevétellel rendelkező Szent Miklós temploma a 12–13. század fordulóján épülhetett. A patrocíniumot figyelembe véve nem kizárt, sőt nagyon valószínű, hogy idegen kereskedők (és kézművesek) települé-

⁷ Codex diplomaticus Slovaciae (a továbbiakban: CDSI) I., 63., 68. sz.; az oklevél arról szól, hogy a vásárvármot a Vág mentétől egészen Trencsénig Szent István a zobori kolostornak ajándékozta.

⁸ Kitüntetve akkor lettek, mikor Nyitrát védték a tatároktól 1241–1242-ben, Juck, L. (ed.): *Výsady miest a mestech na Slovensku* (a továbbiakban: VMm) I. (1238–1350), 39. 14. sz.

⁹ Kálmán király törvényében 1100 körül; Závodszy, L. (ed.): *Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904. 186.

¹⁰ CDSI I, 77., 85., 104., 190., 80., 89., 125., 249. sz.

¹¹ Véglegesen az 1291-es évben; VMm I, 74. 77. sz.

¹² Zumbothel; VMm I, 35. 1. sz.

¹³ Varik, B.: *Zo slovenského stredoveku*. Bratislava, 1972. 254.

sének a temploma volt, akik az akkor már régebbi helyi vásárhelyen telepedtek meg, vagyis Szombaton. Ezért jogos feltételezni, hogy a városi közösség alapjai Nagyszombaton talán már a 12–13. század fordulóján kezdtek formát öltetni, de legkésőbb a 13. század első harmadában.

Selmecbánya (Banská Štiavnica) mint jelentős bányászati központ létezése már a 13. század második évtizedében adatokkal támasztható alá.¹⁴ Az intenzív bányászat és kitermelés kezdete legkésőbb a 12. és 13. század fordulójáig nyúlik vissza. Selmecbánya óvárosának fennmaradt romjaiból a 18. század második felének kezdetén állítólag meg lehetett állapítani, hogy észak–déli irányban 500 lépés hosszú volt, fallal és árokkal volt körülvéve, és két térrel rendelkezett. Az óvárost állítólag a tatárok pusztították el.¹⁵ Az „új” városban már 1230 körül két viszonylag nagy templom állt, egy plébánia és egy domonkos rendi templom.¹⁶ Ebben az esetben valószínű, hogy Selmecbánya városi közösségének kialakulása legkésőbb a 13. század első harmadára tehető. Bár Selmecbánya esetében nem maradt ránk egyetlen kiváltságlevél sem, az egész feudalizmus korszaka alatt a legjelentősebb szabad királyi bányavárosok közé tartozott.

Nyitrán, Pozsonyon, Nagyszombaton és Selmecbányán kívül már a 13. század előtt is kétségtől városi jellegű volt Trencsén, talán Lőcse is, az utóbbi eredeti belterülete azonban másképp helyezkedett el, mint a későbbi és a mai város. Ezen városokon kívül, főleg a mai Szlovákia délnyugati részén vásárhelyek hálózata jött létre a vármegyék központjai, átkelőhelyek (gázlók) vagy utak kereszteződéseinek közelében.¹⁷ Lakói nem részesültek egyéni szabadságokban, sem jogi kiváltságokban, sőt a kereskedők és kézművesek jelenléte is inkább szezonális, alkalmi jellegű volt ezekben a városokban.

A kiváltságos városok kialakulásának első (meghatározó) korszaka, 1230 (1238) – 1330 (1328)

A 13. század második harmadától a mai Szlovákia területén új típusú városokkal találkozunk, melyek lakosai városi közösséget alkottak, kiváltságos jogi és gazdasági helyzetüket az uralkodó vagy a város földesura, világi vagy egyházi hatalmasságok kiváltságlevelekkel megerősítették.

A legtöbb kiváltságlevelet IV. Béla (1235–1270) uralkodása alatt adták ki,¹⁸ amikor a legtöbb új típusú város alakult. V. István (1270–1272) több város esetében megerősítette a privilégiumokat, de nem adott egyetlen városnak sem a mai Szlovákia területén újonnan kiváltságlevelet, hacsak nem tekintjük annak a szepesi szászok kollektív kiváltságait 1271-ből.¹⁹ IV. László (1272–1290) idejében több város alapprivilegiumának megerősítése mellett találkozhatunk új kiváltságlevelek kibocsátásával, de csak öt további város esetében, melyek közül három a fejlődés későbbi időszakában a városiasság határesetét testesítették

¹⁴ CDS I. 173. 220. sz.

¹⁵ Severini, J.: *Commentatio historica de veteribus incolis Hungariae Cis – Danubianae a Morava amne ad Tibiscum porrectae*. Sopron 1767, a 112. oldalon lévő melléklet alapján.

¹⁶ Mencl V.: *Středověká města na Slovensku*. Bratislava, 1937. 49–52.

¹⁷ Vö.: Marsina, R.: *Mesto a trh na Slovensku do konca 13. storočia*. Historický časopis, 26. (1978) 80. oldaltól.

¹⁸ Vö.: VMm I., 35–52. 1–37. sz.

¹⁹ VMm I. 55. 43. sz.

meg.²⁰ III. András (1290–1301) idejéből Pozsony alapprivilegiumán kívül csak régebbi kiváltságok megerősítése és néhány már létező város részleges privilégiuma maradt fenn.²¹ Az 1301 és 1330 közötti időszakból a megerősítéseken és régebbi városok részleges kiváltságain kívül csak tizenöt kiváltságlevél maradt fenn olyan városi jellegű helyek részére, melyekkel korábban mint városokkal nem találkoztunk. A későbbiekben e települések közül az egész feudalizmus alatt csak egy, Körmöcbánya tartozott a legjelentősebb városok közé.²²

Már az egyszerű számszerinti áttekintésből is következik, hogy az új típusú városok, városi közösségek kialakulásának legjelentősebb korszaka a mai Szlovákia területén IV. Béla uralkodásához köthető, mégpedig a tatárjárás utáni időszakhoz. Fennmaradtak kiváltságlevelek, illetve feltételezhetjük őket a következő városok esetében: Nagyszombat (1238), Selmechánya, Korpona (Krupina) és Zólyom (Zvolen) (talán szintén 1238), Óbars (Tekov) (1240), Szepesolaszi (Spišské Vlachy) és Jászó (Jasov) (1243), Garamszentkereszt (Svätý Kríž nad Hronom) (1246), Nyitra (1248), Kassa (Košice), Nagysáros (Veľký Šariš), Eperjes (Prešov), Kisszeben (Sabinov) valószínűleg mind 1248-ban, Gölnicbánya (Gelnica) (1248–1269), Szina (Seňa) (1249), Dobronya (Dobrá Niva) és Babaszék (Babiná) (1254), Besztercebánya (Banská Bystrica) (1255), Németlipcse (Nemecká Lupča) (1263–1270), Komárom (Komárno) és Hibbe (Hybe) (1265), Rimabánya (Rimavská Baňa) (1268), Késmárk (Kežmarok) (1269).²³ Még ha nincs is közvetlen támpontunk, feltételezzük, hogy Lőcsé alapprivilegiumát is talán 1248 körül adták ki. A szepesi szászok provinciájának a központjaként Lőcsének vitathatatlanul városi – városi közösség – jellege volt már IV. Béla idejében.²⁴ A városi közösség csíráinak létezését IV. Béla uralkodása alatt joggal feltételezhetjük Pozsonyban is.²⁵ A kiváltságlevelek kiadásakor ezek a városok mint települések nem új települések voltak. Lehetséges ugyanakkor, hogy nem sokkal a privilégiumok adományozása előtt egy-egy régebbi település tőzomszédságában jöttek létre a következő települések: Gölnicbánya, Szina, Besztercebánya, Németlipcse, Hibbe (?), Rimabánya és Késmárk.

A felsorolt helyek lakosait a fennmaradt eredeti források *hospites* vagy *cives*, kivételes esetben *populi* megnevezésekkel illetik, a helyeket pedig, melyekben laknak, *villa*-ként vagy *civitasként* említik. A párhuzamos kifejezések bizonytalan használata abban a korszakban, amikor a területen az első kiváltságokkal rendelkező városok kialakulóban vannak, nem bizonyítja egyértelműen és kizárólagos módon a városiasodás minőségének jellemzőit.²⁶ Fontosabb mutatónak tarthatjuk az önkormányzati és büntető jogkör addig elért mértékét, ami egyenes arányban állt a jogi *exemptio* terjedelmével. A felsorolt városok közül a privilégiumok szövegei és a későbbi fejlődésük adatai alapján feltételezhetjük, hogy talán mindegyik rendelkezett teljes önkormányzati autonómiával. Azt a kiegészítést, amely előírja, hogy a város urának utólagosan kellett jóváhagynia az új városbíró megválasztását,

²⁰ Nagykapos (Veľké Kapušany), Wagentrüssel (Vondrišiel) – csak 1822–1913 között az elnevezés, Merény – és Csendespaták/Stelbach (Tichý potok) – csak 1907–1913, Csendespaták; vö.: VMm I. 47–73. 47–73. sz.

²¹ VMm I. 73–82. 74–90. sz.

²² VMm I. 83–117. 91–139. sz.

²³ Vö. a 18. lábjegyzettel; az említett oklevelek közül csak kettőt nem az uralkodó adott ki, Jászó és Garamszentkereszt esetében.

²⁴ A szepesi krónikás adatok alapján (az új) Lőcsét 1245-ben építették; Wagner, C.: *Analecta Scepusii II. Viennae*, 1774. 47.

²⁵ Már 1204-ben találkoztunk valószínűleg városi jellegű váraljaiakkal; vö. a 10. számú jegyzettel.

²⁶ Részletesebben az 5. jegyzetben szereplő tanulmányban.

nem tekinthetjük a teljes közigazgatási autonómia csorbításának. Teljes bíraskodási autonómiája IV. Béla idejében csak Nagyszombatnak, Selmecbányának, Nyitrának, Besztercebányának, bizonyára Zólyomnak és Korponának volt, sőt az első kiváltságlevelében valószínűleg Komáromnak is.²⁷ Az összes többi kiváltságolt városban a szabadon választott bírónak és a különböző számú tanácstagnak (esküdtnak) – kevesebb, mint tizenkettő – csak szűkebb kiterjedésű bírói jogkörük volt. Bizonyos esetekben a egy-egy régebbi település térszomszédságában jogkör nem is annyira az alapprivilegiumból eredt, hanem a későbbi kiváltságlevelekből, amikor is a városbíró és a bíróság jogkörét kibővítették. A IV. Béla idejéből fennmaradt huszonhárom kiváltságlevél közül csak hét adományozott teljes bíraskodási jogkört. Ha részletesen elemeznénk a többi tizenhat kiváltságlevelet, megtudnánk, hogy az általuk adományozott kiváltságok sem voltak teljesen egyformák.

Nincs elegendő adatunk arra, hogy akár csak megközelítő képet alkossunk a IV. Béla-kori városok urbanizációjáról vagy nagyságáról.²⁸ Ezen városok későbbi fejlődése az egyetlen lehetséges mutató. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a középkor végéig (1526) bizonyos városi jellemzőket megtartották, de soha nem tartoztak a jelentős városok közé: Óbars (Starý Tekov), Szepesolaszi, Jászó, Kisszeben, Nagysáros, Németlipcse és Rimabánya, állandóan a városiaság határán állott Garamszentkereszt, Szina, Babaszék, Dobronya és Hibbe. Már az 1270-es években a jelentősebb városok közé került Gölnicbánya, a 14. század első felében Kassa,²⁹ majd Eperjes, a 15. században Késmárk, míg Nyitra vesztett fontosságából, miután IV. László a nyitrai püspöknek adományozta a várost. Már IV. Béla korában kétségtől a jelentősebb városok közé tartozott Lőcse és talán Pozsony is, tehát az akkori huszonöt város közül, melyeket oklevelekkel is lehet bizonyítani, kilenc tartósan a jelentősebbek közé sorolható, és további négy később nyerte el ezt a pozíciót, tehát együttesen tizenhárom az összes közül. Hét további város a városias jellegét tartósan megőrizte (28%), és öt város (20%) az 1235–1270 közötti években adományozott kiváltságaival csak a városias jelleg határán tudott megmaradni. Ezen kívül ebben a korszakban is léteztek vásárhelyek, melyek rendszeresen tartottak hetivásárokat, de városoknak nem nevezhetjük őket, mert lakosaik nem rendelkeztek sajátos kiváltságos jogi és gazdasági helyzettel.

Az utolsó három Árpád-házi király uralkodásának idejéből, az 1270–1301 közötti években fennmaradtak új alapprivilegiumok a szepesi szászok (1271), Nagykapos (Kapušany) (1274), Podolín (1289), Pozsony (1291), Wagendrüssel (Vondrišiel) és Stelbach (Tichý Potok) (1290) előtt részére, vagy az oklevelekben városi jellegű helyként említik őket, így Pozsonyt (1288)³⁰ és Szepescsütörtököt (1289). Ezen kívül több mint negyven esetben adtak ki privilégiumot, és bizonyos városok, melyek már rendelkeztek alapprivilegiummal, részletes kiváltságaikról megerősítést vagy átiratot kaptak. Nem könnyű az ebben a korban létező, privilégiumokkal rendelkező, újonnan alapított városok konkrét, szám szerinti meghatározása, ugyanis a szepesi szászok privilégiuma kollektív kiváltság, és nincsenek

²⁷ Ugyanazokat a kiváltságokat kapják, mint a budai polgárok; ez a kiváltság viszont valószínűleg a gyakorlatban nem érvényesült; VMm I. 33., 63., 66., 83., 32., 56., 63., 91. sz. A komáromi városi közösség ismét teljes joghatóságot kapott 1331-ben; ugyanott 119. 143. sz.

²⁸ Egyedül Nyitra esetében tudnánk felbecsülni lakosok számát, akiknek adott számú fegyverest kellett küldeniük a királyi hadseregbe.

²⁹ Gölnicbánya 1287, Kassa, 1346–1347; VMm I. 67., 142., 147–152. 66., 178., 188–190. sz.

³⁰ VMm I. 68. 67. sz. Már előtte, 1279-ben „in civitate Posoniensi”, 1280 „Iacobus, villicus de Suburbio castri Posoniensis” és 1288 ugyanő „Iacobus, iudex civitatis nostre Posoniensis”; Wenzel, G. (ed): Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (a továbbiakban: CAC) IV., 207., 217., 310. 123., 130., 310. sz.

benne felsorolva azok a települések, amelyekre az kiterjedt. Csak a 14. század elejéről maradt fenn konkrét adat arról, hogy a szepesi szászok provinciájába több mint harminc település tartozott, melyeket általánosan, további specifikáció nélkül városként, kisvárosként és szabad faluként tüntetnek fel.³¹ Többek között ide tartoznak a már korábban is említett Lőcse, Késmárk, Szepesolaszi, Szepescsütörtök. A többi közül, a későbbi fejlődést is figyelembe véve, városi jellegű feltételezhetünk Igló, Szepesszombat, Szepesbéla, Szepesvárálja esetében, a városiasság határán állt Ménhárd (Vrbov) és Leibic (Lubica); a többi kétségkívül csak az úgynevezett szabad falu (*libera villa*) jelleggel bírt.

Egészében véve, beleértve Pozsony is, ebben az alkorszakban, tizenkét új, városias jellegű helyről beszélhetünk. Közülük csak Pozsony volt tartósan jelentős város, bizonyos megszorításokkal annak tekinthetjük még Podolint is, ami nem egész 17%-ot képez. A későbbiekben, igaz, nem egészen olyan magas szinten, de városias jellegét mégiscsak tartósan megőrizte Igló, Szepesbéla, Szepesszombat, Szepescsütörtök és Szepesvárálja (több mint 41%), a városiasság határán tartósan megrekedt Nagykapos, Leibic és Ménhárd (26%), és inkább szabad község jelleggel rendelkezett Wagendrüssel (Vondrišiel) és Csendespatak (több mint 16%). A feltüntetett számszerinti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a városalapító folyamat az 1270–1301 közötti években az előző korszakkal összehasonlítva számszerűségében csökkent. Lényegében minőségét illetően is ugyanezt állapíthatjuk meg, mert – még ha ide számoltuk Pozsony is, amelynek városi közössége valószínűleg még az előző korszakban jött létre – az ebben a korszakban keletkezett városoknak csak a 17%-a tartozott a jelentősebbek közé, míg az előzőben ez 50%-ot tett ki. A városi intézmény ugyan továbbra is terjedt, ezen városi rangra emelt települések közül azonban jelentős városok a fejlődés további korszakában sem keletkeztek. Megnőtt a kisebb és egészen kicsi városok száma, amelyek a városias jelleg határán helyezkedtek el. Hangsúlyoznunk kell, hogy az említett tizenkét település közül, melyek elnyerték a városi közösség, illetve város címet az 1270–1301 évek folyamán, tíz esetben régi településről volt szó, csak két (Wagendrüssel, Csendespatak) újonnan alapított településről beszélhetünk.

A harmadik alkorszakban (1301–1330) tizennyolc új, kiváltsággal bíró városi jellegű településsel találkozunk. Közülük csak egy, Körmöcbánya tartozott a megalakulásától (1328-tól) tartozott a jelentős városok közé, a másik, Szomolnok 1327-ban, nem sokkal később nyerte el ezt a rangot,³² a harmadik, Bártfa 1320-ban jött létre és a 14. század második felében vált jelenős várossá, ami összesen csak 16%-ot jelent. A további tíz település: Szepesófalva (Spisská Stará Ves) (1308), Zsolna (1312 előtt), Rózsahegy (Ružomberok) (1318), Bakabánya (Pukanec) (1321), Kiszucaújhely (Kysucké Nové Mesto) (1325) és Dobsina (Dobšiná) (1326) városi jellegét nem egyforma minőségben tartotta meg. A későbbi adatok alapján feltételezhetjük, hogy már ebben az időszakban kialakult a kiváltságokkal rendelkező városi közösség Trencsénben, amely várost már a 13. század előtt is említették,³³ Rozsnyóban, amelyet *civitasként* először 1334-ben³⁴ említenek, Nagy Tapolcsánban, ami

³¹ VMmI. 88. 100. sz.

³² VMm I. 128. 155. sz.

³³ Még ha Trencsén legrégibb fennmaradt kiváltságlevele 1324-ből hamis is – VMm I., 102. o., 119. sz. –, nem lehet kételkedni abban, hogy ebben a korszakban már létezett Trencsénben kiváltságokkal rendelkező városi közösség.

³⁴ „... possessionem civitatem seu villam Rosnobana – possessionem seu civitatem”; Knauz, F.: Monumenta ecclesiae Strigoniensis (a továbbiakban: MES) II. 781. 834. sz. Vö.: Chalupický, I.: Dejiny Rožňavy. Košice–Rožňava, 1978. 60.; Halaga, O. R. In: Vývoj správy miest na Slovensku. Košice–Rimavská Sobota, 1984. 207–225.

városként először 1334-ben³⁵ szerepel, és Illava (Ilava), melynek eredeti kiváltságait az uralkodó már 1339-ben³⁶ megerősítette. Ez a tíz település több mint 56%-ot képez. A fennmaradt öt település, valamivel kevesebb, mint 28% a keletkezésétől kezdve a városias jelleg határán volt, kiváltságot a városok földesurainak kérésére kapta, ilyenrel az előző alkorszakokban nem találkoztunk. Ezek Zsidópatak (Židovský Potok), Somos (Drienov) (1317), Szepesalmás (Jabloňov) (1318), Csetnek (Štítník) és Pelsőc (Plešivec) (1328), talán inkább szabad falvokról, mint városi közösségekről volt szó, Mindszent (Bijacovce) (1329 előtt). Az említett tizenhét hely közül a kiváltságok adományozásának idején vagy röviddel az előtt csak hármat tekinthetünk újonnan alapított településnek: Szepesófalut, Dobsinát, Kisuca-újhelyt. Az említett alapkiváltság-leveleken kívül az 1301–1330 közötti évekből fennmaradt még körülbelül harmincöt megerősítés vagy részleges kiváltság már létező városok számára.

Bár ebben a harmadik alkorszakban a városi közösségek létrejötte a másodikkal összehasonlítva valamivel intenzívebb volt, de a jelentős városok aránya százalékosan ismét csökkent. A középkori városi közösségek számának százalékokban való növekedése (a mi viszonyaink között) és a városias jelleg határán lévő kiváltságos települések számának csökkenése valószínűleg torz képet mutathat, amit a fennmaradt források száma magyarázhat.³⁷ Ez érvényes az előző korszakokra is, mivel a privilégiumok teljesebben megmaradtak azoknak a településeknek az esetében, melyek tartósabban megőrizték városi jellegüket. A fejlődés trendje azt mutatja, hogy egyre kisebb kisvárosi vagy a városiaság határán lévő települések jöttek létre. Néha nehéz megállapítani, hogy az adott települést városi jellegűnek kell-e értelmezni, hogy úgynevezett szabad községről van szó, melynek esetleg csak vásártartási joga van.

A fejlődés trendje következtében növekedett a városi jellegű helyek száma, de a városias jelleg mértéke csökkenőben volt. Ez a fejlődés következő húsz évből (1331–1350) is következik. Újabb tíz városi jellegű településsel találkozunk ebben az időszakban. Közülük azonban egy sem vált jelentőssé, már a megalapításuk idején sem. Ötnek mezőváros vagy kisváros jellege volt: Tapolyhanusfalva (1332), Rimaszombat (1334), Túrócszentmárton és Zólyomlőpcse (1340), Ólubló (1342). A többi öt közül négy földesúri vásárhely: Garamszentbenedek, Petend (1347), Sáró (Šarovce) és Korompa (1348), Gímes (1350) és egy szabad bányaközség: Aranyidka (Zlatá Idka) (1349) volt.

³⁵ „*civitas Thapolchan*” Magyar Országos Levéltár, DL 50220; az adatért köszönettel tartozom J. Lukačkanak. 1342-ben Nagytapolcsán lakosait polgárokként említik (*civitatenses*), akik átalány összeget fizetnek a pénzek cseréjéért; Corpus iuris Hungarici 1000–1526. Budapest, 1899. 158.

³⁶ VMm I. 129. 156. sz. Kérdéses, hogy már ebbe a korszakba sorolhatjuk-e be Znióváraltját; állítólag 1268-ban kiadott kiváltságlevélét 1347-ben hamisnak vélték; vö.: Avenarius, A.: Problém pravosti dvoch turčianskych listín z XIII. storočia; szakdolgozat, Subkatedra archivníctva FF UK v Bratislave, 1963/64. 49. skk.

³⁷ Az itt említett településeken kívül bizonyosan már 1330 előtt léteztek mások is, melyekről említések vannak (*civitas*, *cives*, vásár tartása), például Bát (Bátovce) (1320), Bozók (Bzovík) (1354), Dévény (Devín) (1353), Galgóc (Hlohovec) (1366), Lelesz (1351), Nagymihály (Michalovce) (1335), Szepsi (Moldova) (1345), Privigye (Prievidza) (1383 előtt), Sebelléb (Sebechleby) (1338), Szokolca (Skalica) (1372 előtt), Szobránc (Sobrance) (1351), Szucsán (Sučany) (1359), Varanó (Vranov) (1363); ez mind csak kisváros vagy vásárhely, falu volt.

Városok kategóriái és típusai

Ha nem vennénk figyelembe a további fejlődést, akkor a huszonnégy városból (Pozsony kivételével), melyek esetében ismerjük az alapkiváltságokat az 1235–1270³⁸ közötti évekből, formális és jogi szempontból a kiváltságok megszerzésekor csak hatnak (Selmechánya, Nagyszombat, Zólyom, Korpona, Nyitra és Lőcse), tehát körülbelül 25%-nak volt teljes körű bírói és önkormányzati hatásköre, és közülük egy, Nyitra veszítette el azokat már 1288 után. A többi tizennyolc alapjogokkal rendelkező város – körülbelül az összes 75%-a – tehát alapításának idejétől kezdve jogi és formális szempontból is a második kategóriába tartozott. A további fejlődés során öt város – Gölnichánya, Kassa, Eperjes, Késmárk, részint Komárom is – tartósan vagy átmenetileg teljes önkormányzati és bírói jogkört kapott, míg közülük egyesek – Késmárk és Komárom – az első kategória határán voltak. Ezek túlnyomó része viszont formális és jogi, de gazdasági és történeti szempontból is a második kategóriába tartozó városok voltak, sőt több közülük a városias jelleg alsó határán állt.

A második alkorszakban (1270–1301) a tizenkét új város közül csak egy (Pozsony) élvezett teljes önkormányzati és bírói autonómiát (8%), és egy (8%) érte ezt el később (Podolin). A többi tíz hely (több mint 83%) tartósan a második kategóriájú városok közé tartozott, sőt több közülük a városias jelleg határán állt.

Hasonló helyzet mutatható ki a harmadik alkorszakban is. A tizennyolc városi jellegű hely közül csak egy (Körmöcbánya) kapta meg az alapkiváltságokkal együtt a teljes bírói és önkormányzati autonómiát is (5,5%), kettő (Szomolnok, Bártfa) csak később érte ezt el (11%), de Szomolnok ezt a pozícióját tartósan nem tudta megtartani. Az új, városi jellegű helyek 80%-a formális jogi szempontból a második kategóriájú városok közé tartozott, sőt több közülük a városias jelleg határán állt.

Összesen az ötvennégy városi jellegű hely közül, melyeket 1230 és 1330 között igazolni tudunk, jogi szempontból kilenc (17%) már a megalapítása idején az első, negyvenöt (83%) pedig a városok második kategóriájába tartozott. A későbbi fejlődést is figyelembe véve arra a következtetésre juthatunk, hogy jogi szempontból tizenhét (32%) település érte el az első kategóriát a középkor végére, és 37 (68%) maradt tartósan a másodikban, melyek között sokkal nagyobb különbségek mutathatók ki, mint az első kategóriába tartozó városok között. A valóságban viszont már 1330-ig sokkal több második kategóriába tartozó városi jellegű település létezett, mint amit a fennmaradt kiváltságlevelek alapján bizonyítani tudunk, ugyanis több kiváltságlevél elveszett. Ezen kívül létezett még nagyszámú vásárhely, köztük régebbiek is. Ha figyelembe vennénk az összes ilyen település létezését, az első kategóriába tartozó városok százalékos aránya 32%-ról legalább 15%-ra csökkenne.

Bár az 1350 utáni korszakban is, amellyel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk részletesebben, néha felbukkannak olyan települések, melyek a későbbi fejlődés során, évszázadokkal később tartósan vagy átmenetileg megszerzik a teljes bírói és önkormányzati autonómiát, ezek mindegyike a létrejöttékor a városok második kategóriájába tartozott.³⁹ Egészében véve a városi jellegű kiváltságok adományozása kicsi és egészen kis települések részére még tovább folytatódott. Ezért igaz, hogy a városok száma megnőtt, de ezek nagy

³⁸ Ide számítjuk Lőcsét is, amely kiváltságlevélenek szövege nem maradt fenn.

³⁹ Azért beszélünk állandóan csak két kategóriáról, mert a 15. századtól és még következetesebben a késői feudalizmus ideje alatt a hazai magyarországi jog csak két fajta városi jellegű települést különböztetett meg: szabad városokat (*civitas*) és földesuruktól függő városokat, mezővárosokat (*oppidum*); az „*oppidum*” megnevezéssel illették azokat a valóságos városokat, melyekre továbbra is kiterjedt a földesúri joghatóság, a vásárhelyek (többnyire az uradalom központjai), melyek lakosai nem rendelkeztek különleges jogállással.

részt a mezővárosok vagy a kisvárosok alkották, melyek közül sok a városias jelleg határán állt, közöttük több csak vásáros hely volt, és lakosai nem rendelkeztek kiváltságos jogi státussal.

Az eddig mondottak alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a mai Szlovákia területén lévő városok létrejöttének első és meghatározó szakasza, vagyis az új típusú városok, városi közösségek kialakulása ezen a területen egy évszázad alatt ment végbe, az 1230–1330-as években. Ha arra törekednénk, hogy az első szakasznak még ennél is pontosabb kronológiai határt jelöljünk ki, akkor azt mondhatjuk, hogy 1238 és 1328 között játszódott le a folyamat, vagyis összesen kilencven év alatt. Alsó határát e periodizációnak a Nagyszombatnak és valószínűleg még más városoknak kiadott kiváltságlevél jelöli ki, a felsőt pedig Körmöcbánya alapprivilegiuma, amely a legkésőbb létrejött város, és megalakulásától kezdve az egész középkorban a városok első kategóriájába tartozott.

Ha a kiváltságlevelek tartalmán kívül figyelembe vesszük a városok fejlődését a középkor végéig, 1526-ig, sőt a feudalizmus egész időszaka alatt is, 1848-ig, akkor megállapíthatjuk, hogy jogilag az első kategória városai mindvégig a legjelentősebb városok közé tartoztak. Közöttük is léteztek természetesen különbségek, amit az egyes városok különböző gazdasági súlyának tudhatunk be. Voltak köztük olyanok, melyek a maguk kiemelkedő helyzetét tartósan meg tudták tartani még akkor is, ha virágkoruk nem volt folyamatos (I. a). A városok bizonyos részének viszont állandóan harcolnia kellett azért, hogy megtartsa pozícióját, és azt átmenetileg nemegyszer el is veszítették (I. b). Lényegében azt mondhatjuk, hogy csak azok a városok tudták megtartani a helyzetüket, melyeknek ura tartósan vagy szinte állandóan a király volt. A város urának átmeneti változása, ha az uralkodó helyett egy földesúr jutott hatalomra, negatív változásokat hozott a város helyzetét tekintve. Egészében véve azonban ilyen esetben is a legfontosabb tényezőt a város gazdasági ereje képezte.

A második kategória városai között még nagyobb különbségek voltak, mint az elsőben. Több alcsoportot különböztethetünk meg. Voltak közöttük olyanok, melyek igyekeztek elérni a teljes önkormányzati és bíraskodási jogkör gazdasági fejlődésüknek köszönhetően. Ez néha sikerült is, de inkább csak átmenetileg (II. a).⁴⁰ Más városok ezzel meg sem próbálkoztak, de alacsonyabb szintű városias jellegüket tartósan megtartották (II. b). A harmadik csoportot azok a városok alkották, melyek pozíciója a városiaság alsó határán helyezhető el, és az uruktól vagy annak megbízottjától való függésük nagyobb volt, mint autonóm helyzetük időtállósága (II. c). Ebben az időszakban a második kategóriába tartozó városok közé számították azokat a településeket is, melyek utóvégre csak vásáros helyek, sőt néha csak szabad falvak voltak (II. d). A második kategóriánál említett első csoportot történelmi szempontból városoknak tekinthetjük (IIa), a másodikat mezővárosoknak (IIb), a harmadikat kisvárosoknak (IIc), a negyediket pedig vásárhelyeknek vagy szabad falvaknak (IId). Az egész feudalizmus alatt a második kategória városainak küzdeniük kellett pozíciójuk fenntartása érdekében. A harc sikerének a legjobb biztosítója – a létező gazdaságon kívüli kényszer mellett – a város gazdasági súlya volt. Nemegyszer megtörtént, hogy a városok átmenetileg alacsonyabb kategóriába kerültek, amikor a város urának törekvései játszottak

⁴⁰ „Átmenetileg” csak a középkorra vonatkozik, mert a kései feudalizmus időszaka alatt több városnak, amelyek a középkorban a második kategóriába tartoztak, sikerült tartósan az első (Ib) kategóriába jutnia, például Trencsén, Szokolca, Modor, Pozsonyszentgyörgy, Bazin. Másrészt viszont Gölnicbánya és Szomolnok, valamint a már említett Nyitra a kései feudalizmus idején a második kategóriájú városok közé került, Komárom pedig csak a 18. század elején vált tartósan első kategóriás várossá (talán Ia).

ták a fő szerepet, aki alacsonyabb szinten szeretne volna alávetni a várost, és nem respektálta még a korabeli joggyakorlat alapján sem annak érvényes kiváltságait.⁴¹

Annak a lehetősége, hogy a városok típusát a mai Szlovákia területén azok kialakulásának első szakaszában a lakosság nagy részének foglalkozása alapján állapítsuk meg, az adott városhoz vonatkozó forrásanyagtól függ, mert a kiváltságlevelekben – a bányavárosok kivételével – csak utalások szerepelnek erre. Figyelembe véve a forrásanyagot, a városok típusait nem lehet meghatározni a foglalkozási szerkezet analízise alapján, csak megközelítő becslést adhatunk. Legfeljebb két feltételezett fő foglalkozási ágazatot tudunk kimutatni.⁴²

Az első kategória tizenhét városából ötben feltétlenül a bányászat volt a fő foglalkozási ágazat (Selmechbánya, Besztercebánya, Gölnicbánya, Körmöcbánya, Szomolnok), Korpona is az eredeti elképzelések szerint bányavárosként jött létre. A második kategóriában vitathatatlanul bányaváros volt Rimabánya, Rozsnyó, Bakabánya és Dobsina. Bányavárosként alapították még Németlipcsét és Híbbét is; azzá vált továbbá Jászó és Igló is. Tehát az ötvennégy település közül tizenegyben a fő foglalkozási ágazat a bányászat volt, három esetében pedig a megalapításuk idején ezt feltételezhetjük.

Az első kategória többi városában, Pozsonyban, Nagyszombatban és valószínűleg Kassán is a szőlőtermesztés és a kereskedelem volt meghatározó. Lőcse, Eperjes, Bártfa, Késmárk és Podolin kereskedő és kézműves városok voltak, Nyitra és Zólyom pedig mezőgazdasági és kézműves; hasonlóan Korpona és Komárom is, de valószínűleg az utóbbiban a vízi szállítás is erőteljes volt.

A második kategóriában a kézműves és kereskedő városok közé Zsolna, Trencsén, Kiszeben, valószínűleg Szepesbéla, Szepesszombat és Szepesváralja, talán még Rózsahegy tartozott. Mezőgazdasági és kereskedelmi város volt Szepesolaszi, Nagysáros, Németlipcse, Szepescsütörtök, Szepesófalú, Kiszucaújhely, Nagytapolcsán, Illava, Rimaszombat, Túróc-szentmárton, Zólyomlipcse és Ólubló. Az összes többi említett település, összesen tizenkét főképp mezőváros, vásárhely vagy szabad falu volt,⁴³ városiasságuk a legalacsonyabb fokozatot érte el.

Az 1331 és 1350 között említett települések közül mezőgazdasági és kézműves város Rimaszombat, Túróc-szentmárton, Ólubló és talán Zólyomlipcse volt; Hanusfalú (Hanusovce nad Toplou), Petend – Garamszentbenedek, Sáró, Korompa és Gímes főként mezővárosok, vásárhelyek vagy szabad falvak voltak, kis bányavárosnak pedig Aranyidát tekinthetjük.

A városok lakóinak fő foglalkozási ágazatai alapján alkotott tipológiából következik, hogy a földművelés mint fő ágazat szinte kizárólag csak azoknál a helyeknél jelenik meg, amelyek a városiasság legalacsonyabb fokozatát érték el. Egészében véve elmondhatjuk, hogy a mai Szlovákia területén lévő városi közösségek kialakulásának első és meghatározó

⁴¹ A kései feudalizmus idején ennek a leggyakoribb motívumai a város földesurának reformációellenes vagy rekatolizációs tevékenysége volt.

⁴² Némely település esetében megfelelőbb lenne hármat (leggyakrabban mezőgazdaság, bizonyos esetekben kereskedelem vagy kézművesség) megnevezni. A város típusa szintén formálódott, és meg is változhatott. Például: egy kisebb bányaváros a lelőhelyek kimerülése után átmenetileg vagy tartósan színlődő földművelő bányavároskává változhatott.

⁴³ Vásárhely, vagyis olyan falu, melyben heti vásárt tartottak, még ha a lakosai nem is voltak kiváltságos jogi helyzetben, a legalacsonyabb fokozatú városiasságnak tekinthetjük; „városi” jelleget csak a vásár jelentett (a vásártér, főtér), ami a centrális helyzetét biztosította. Másrésről szabad falut (vásár tartásának joga nélkül), bár lakosai kiváltságos jogi helyzetűek (legalacsonyabb szintű), nem kellene „városnak” tekinteni. A falvak lakosai az örökletes bíróval még alacsonyabb szintet mutatnak, mert kiváltságaik csak gazdasági jellegűek.

szakaszában a földművelésnek, más típusú városok esetében is, jelentősebb szerepe volt, mint a későbbi időszakban, amikor fokozatosan növekedett lakosaik száma.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a városok és falvak, de még a város és város között is a feudalizmus idején még érezhetőbb különbségek voltak, mint a kapitalizmus ideje alatt és a szocializmusban. Külön hangsúlyozni kell, hogy nemcsak a nagyságrendi, beépítettségbeli vagy a lakosság nagyobb részének fő foglalkozási ágazatai közötti különbségekről van szó, hanem lakosai jogi helyzete is igen eltért egymástól. Míg a valódi városok lakosai formális és jogi szempontból szabadok voltak, addig a mezővárosok, szabad falvak és vásárhelyek lakóinak jogi helyzete hasonlított vagy megegyezett a többi alávetettével. A szűk forrásanyag segítségével a mai Szlovákia területén lévő városi közösségek létrejöttének leg-regebbi időszakát illetően is megállapíthatjuk a városok differenciált helyzetét.⁴⁴ Végezetül a leírtakból következik, hogy a mai Szlovákia területén lévő városi községek első és meghatározó korszaka az 1230 (1238)–1330 (1328) évek közötti időszak volt.

Fordította: VIDA BEÁTA

⁴⁴ Főleg a regionális monográfiákban kellene nagyobb hangsúlyt fektetni a város jelentőségének megállapítására, mert a későbbi adatok segítenek annak a meghatározásában, hogy milyen minőségű városról volt szó.